

INLEIDING

1. Het opleidingsonderdeel “gerechtelijk recht” beoogt in de eerste plaats grondig inzicht in de *beginselen* van het procesrecht of de rechterlijke geschillenbeslechting in het algemeen. In dat kader worden de jurisdictionele rechtshandeling, het recht op behoorlijke rechtsbedeling, de uitoefening van de rechtsprekende functie in België en Europa en de bronnen van het procesrecht bestudeerd. Vervolgens komen aan bod de organisatie, de bevoegdheid en de rechtspleging, enerzijds van de hoven en de rechtbanken in burgerlijke zaken, dat wil zeggen buiten strafzaken (wat het voorwerp uitmaakt van het gerechtelijk privaatrecht of *burgerlijk procesrecht*), anderzijds van de administratieve rechtscolleges (*geschillen van bestuur*).

A. MATERIEEL VOORWERP

(...) Les lois civiles, qui règlent les droits et les devoirs réciproques des individus concernant leurs intérêts privés, ont pour garantie et pour sanction l'institution du pouvoir chargé de les appliquer. (...) Mais cette institution n'aurait pu atteindre suffisamment son but, si le législateur n'avait en même temps déterminé comment les citoyens pourraient réclamer du magistrat la justice qui leur est due, et faire parvenir la vérité jusqu'à lui. Il n'était pas moins nécessaire de renfermer l'autorité judiciaire dans de justes limites, de lui tracer une forme de procéder régulière, d'indiquer enfin les voies à suivre, soit pour se pourvoir contre ces décisions, soit pour les faire exécuter. (...) De là l'établissement des formalités judiciaires qui, dans leur ensemble, constituent ce qu'on appelle la procédure.¹ La procédure n'est donc autre chose, en général, que la forme suivant laquelle les justiciables et les juges doivent agir, les uns pour obtenir, les autres pour rendre justice.”²

2. Het procesrecht of gerechtelijk recht [*droit judiciaire*] omvat de rechtsregels aan de hand waarvan de betwistingen over de toepassing van het objectieve recht³ worden beslecht. Die beslechting is onontbeerlijk, omdat anders het recht waarop de betwisting betrekking heeft niet wordt afgedwongen en dus de rechtsstaat in het gedrang komt. Zij maakt dan ook de essentie uit van de rechterlijke functie,⁴ zodat het procesrecht met andere woorden de rechterlijke handhaving van de rechtsstaat regelt. Meteen is gezegd dat het gerechtelijk recht deel uitmaakt van het formeel recht, d.i. het geheel van de rechtsregels die de handhaving van het materieel recht verzekeren en waarmee doorgaans formaliteiten, procedures of andere plichtplegingen worden bepaald. Varianten op die begripsomschrijving zijn “de regels die de uitoefening van de rechtsprekende functie beheersen”, de “regels die instaan voor het effectief geschieden van recht”, “de rechtsregels over de gedwongen effectuering van subjectieve rechten en plichten” enz. Daaruit vloeit voort dat het gerechtelijk recht de organisatie, de bevoegdheid en de werking – de

1 “Ce mot dérive du latin *procedere*, s'avancer, marcher. Ainsi, la *procédure* est une manière d'agir, une marche à suivre.”

2 CARRÉ G.-J.-L., *Les lois de la procédure civile. Ouvrage dans lequel l'auteur a refondu son analyse raisonnée, son traité et ses questions sur la procédure*, Tôme premier, Société typographique belge, 1840, 1-2.

3 In beginsel materieel recht, maar ook bij de toepassing van het formeel recht – waarvan het procesrecht deel uitmaakt – kunnen geschillen rijzen, en die moeten eveneens worden beslecht.

4 Cf. *infra*.

rechtspleging of de *procedure sensu stricto* – van de rechterlijke instanties tot voorwerp heeft en dus per definitie deel uitmaakt van het publiekrecht.

3. Het gerechtelijk recht wordt traditioneel ingedeeld in verschillende “subrechtstakken”. In de eerste plaats is er het *gerechtelijk privaatrecht* [*droit judiciaire privé*] of burgerlijk procesrecht [*droit judiciaire civil*], dat vroeger en thans nog uitzonderlijk “burgerlijke rechtsvordering” wordt genoemd (zie art. 428^{quater}, § 2, 1°). Dat is het gerechtelijk recht dat in beginsel uitgevaardigd is voor de “burgerlijke” zaken voor de rechterlijke macht, het *quod plerumque fit*, maar dat precies daarom het gerechtelijk gemeenrecht uitmaakt.¹ “Burgerlijke zaken” moeten in dat verband *sensu lato* worden begrepen, dus in tegenstelling tot strafzaken. Aan de hand van het burgerlijk procesrecht worden *meestal* privaatrechtelijke geschillen beslecht, d.w.z. dat het aan de orde zijnde *materieel* recht, zijnde het recht met toepassing waarvan het geschil *ten gronde* moet worden beslecht, tot het privaatrecht behoort.

Vervolgens is er het *strafprocesrecht* of de “strafvordering” [*procédure pénale*], wat uiteraard op strafzaken betrekking heeft en ook nog het “formeel strafrecht” – tegenover het materieel strafrecht – wordt genoemd. Het wordt bestudeerd in de colleges straf- en strafprocesrecht.

Ten slotte zijn er het *administratief procesrecht*, “bestuursprocesrecht” of “geschillen van bestuur” [*contentieux administratif*], en (de regels over de beslechting van) het contentieux van de formele wetgeving [*contentieux constitutionnel*]. Dit bijzonder recht ter beslechting van de rechtsgeschillen met of tussen overheden wordt steeds vaker “gerechtelijk publiekrecht” of “publiek procesrecht” genoemd, naar analogie met het “gerechtelijk privaatrecht” of het “burgerlijk procesrecht”. Dat is tweemaal ongelukkig, in de eerste plaats omdat al het gerechtelijk recht nu eenmaal publiekrecht is. Anderzijds is “burgerlijk procesrecht” geen burgerlijk recht, maar het recht van het burgerlijk proces. Het bijvoeglijk naamwoord “burgerlijk” drukt dus geen tegenstelling uit met (een tak van) het publiekrecht, maar met het *strafprocesrecht*. Het bestuursprocesrecht komt eveneens in de colleges gerechtelijk recht aan bod. Het beslechten van de geschillen over de wetskrachtige normen daarentegen maakt mede voorwerp uit van het staats- of grondwettelijk recht.

De beschreven indeling heeft geen absolute waarde, want de onderscheiden contentieux en het betrokken (soms gelijknamig) onderdeel van het procesrecht vallen niet samen, doch overlappen elkaar. De werkingssfeer van de verschillende procesrechtelijke “zigtakken” is immers organiek afgebakend – de burgerlijke gerechten, de strafrechtsmachten, de administratieve rechtscolleges – terwijl hun bevoegdheden niet noodzakelijk beperkt zijn tot respectievelijk burgerlijke, straf- en administratieve zaken.

1 Cf. *infra*.

Schematisch kan een en ander voorgesteld worden als volgt:

<i>materieel recht</i> (“gelijk hebben” “ten gronde” (“the merits”)	<i>formeel recht (“procedure” sensu lato)</i> (toepassing en handhaving van het materiële recht)			
	niet-contentieuze procedure (formeel recht dat geen procesrecht is)			
	gerechtelijk recht (“gelijk krijgen”)			
	burgerlijk procesrecht of gerechtelijk privaatrecht (gemeenrecht)	straf- vordering	“publiek procesrecht”	
		constitutioneel contentieus	geschillen van bestuur	

B. FORMEEL VOORWERP

4. Het proces, laat staan het procesrecht is geen doel op zich, maar oefent een hulpfunctie uit in de rechtsstaat. Zij moet, zoals gezegd, de rechtsstaat of het objectieve recht (helpen) handhaven of de subjectieve rechten beschermen die bij het objectieve recht zijn toegekend of erkend. De kwaliteit van die rechtsbescherming en dus van de rechtsstaat staat of valt met de kwaliteit van het procesrecht, op grond waarvan de behoorlijke rechtsbedeling (het eerlijk proces, *fair trial*, *le procès équitable*) (cf. *infra*) het formeel voorwerp is van de studie. De kans op onjuiste – dus letterlijk “on-rechtmatige” – beslissingen moet zoveel mogelijk worden geminimaliseerd door kwalitatieve eisen te stellen, waaronder elementair formalisme (“spelregels”), als waarborg tegen willekeur, zowel van de rechter als van de partijen, en de daarmee gepaard gaande rechtsonzekerheid en ongelijkheid. Kwaliteit kost echter tijd en geld, en dat doet meteen het aloude, procesrechtelijk dilemma rijzen, “*reasonable justice within reasonable delays at a reasonable cost*”: een rechter en het proces moeten “bereikbaar, beschikbaar, begrijpbaar, bruikbaar en betaalbaar” zijn. Het procesrecht is een noodzakelijk kwaad, dat goeddeels bestaat uit een compromis tussen ideaal en doelmatigheid. Daaruit vloeit voort dat procesrecht niet alleen beoordeeld mag worden aan de hand van de (inhoudelijke) juistheid van de uitkomst van de ermee gevoerde procedures, al is dit het eerste en allicht het belangrijkste aspect van de “*reasonable justice*”, maar mede aan de hand van “externe” kwaliteiten, in het bijzonder *tijdsduur* en *kostprijs*. De kwaliteit van het procesrecht is dan ook maatstaf van de kwaliteit van de rechtsstaat, dus van de beschaving van een natie, en werd daarom door Cyr CAMBIER “la discipline des disciplines” genoemd. Formeel recht in het algemeen en procesrecht in het bijzonder zijn inderdaad slechts hulpmiddelen van het materieel recht, om de rechtzoekende *zo precies, zo snel en zo goedkoop mogelijk* aan “zijn recht” te helpen, niet om iemand die gelijk heeft te verhinderen alsnog gelijk te krijgen.

Die hulpfunctie wordt soms verkeerd begrepen als “bijkomstigheid”, die dus niet zo belangrijk zou zijn, en dat laat zich merken: het procesrecht wordt niet zelden verwaarloosd. Voor een stuk kan daarvoor begrip worden opgebracht. Er zijn inderdaad nauwelijks of geen advocaten of magistraten die rechtstreeks, laat staan door particulieren, omwille van hun procesrechtelijke deskundigheid worden aangesproken: “Personen die met veel liefde zich toeleggen op de studie van het recht, zijn talrijk; ik heb er nog geene ontmoet met hetzelfde gevoelen voor de studie der rechtspleging, zelfs niet de besten en bekwaamsten onder degene die de rechtspleging studeerden.”¹ Maar die verwaarlozing heeft vaak zware gevolgen, tot schade en schande van wie denkt dat het allemaal zo nauw niet steekt, omdat wie gelijk heeft nu eenmaal ook nog gelijk moet krijgen, en zonder oordeelkundige toepassing van het procesrecht lukt dat niet.

Bijvoorbeeld: « Or, force est de constater que si la demande des requérants sur ce dernier terrain n'a pas prospéré, [c'est] en raison [...] du manquement par les requérants à des règles procédurales fixées par le code judiciaire. [...] Il apparaît donc à la Cour que l'échec total de l'action des requérants résulte en réalité de choix procéduraux qu'ils n'ont pas fait évoluer en cours d'instance pour préciser et individualiser les faits à l'appui de leurs actions.»²

C. METHODE: “PLAN EN SLEUTELS”

5. Blaise PASCAL zegde destijds: “Puisqu'on ne peut être universel et savoir tout ce qui se peut savoir sur tout, il faut savoir peu de tout. Car il est bien plus beau de savoir quelque chose de tout que de savoir tout d'une chose; cette universalité est la plus belle. Si on pouvait avoir les deux, encore mieux, mais s'il faut choisir, il faut choisir celle-là, et le monde le sent et le fait, car le monde est un bon juge souvent”. Niet alleen daarom, maar ook op grond van de vaststelling dat detaillistische kennis van het procesrecht op bachelorniveau vaak vlugger verloren gaat dan verworven wordt, wat alleen maar bijdraagt tot de hierboven beschreven “bananenschillen” en “dieven in de nacht”, wordt in het opleidingsonderdeel voornamelijk een correcte procesuele reflex nagestreefd, en misschien is dat de essentie van “inzicht”, zowat het enige dat “beklijft”: het zich bewust zijn van de complexiteit van de problemen en de manieren om ze uiteen te rafelen en op te lossen. De rest mag overgelaten worden aan de werkvloer, de “patron”, de stageschool enz.

D. ALGEMENE BIBLIOGRAFIE

CAMBIER C., *Droit judiciaire civil. I. Fonction et organisation judiciaires*, Brussel, Larcier, 1974 (770 blz.)

CAMBIER C., *Droit judiciaire civil. II. La compétence*, Larcier, 1981 (870 blz.)

CAPRASSE O., GEORGES F. en MOUGENOT D. (eds.), *Droit judiciaire. Tome 2: Procédure civile. Volume 3: Saisies conservatoires, voies d'exécution et règlement collectif de*

1 VAN BAUWEL L., ‘De enkele Rechter en de Hervorming onzer Rechterlijke Instellingen (vervolg en slot)’, *Rechtskundig Tijdschrift voor België*, 1922, (113) 114.

2 EHRM 12 oktober 2021, ‘J.C. e.a. / België’, overweging 74.

- dettes – Arbitrage, médiation et droit collaboratif – Procédure électronique*, Larcier, vol. 3, 2021 (520 blz.)
- CASTERMANS M., *Gerechtigdijk privaatrecht*, Story Publishers, 2009 (xxiv + 763 blz.)
- CLOSSET-MARCHAL G., *La compétence en droit judiciaire privé. Aspects de procédure*, Larcier, 2016 (466 blz.)
- CLOSSET-MARCHAL G. en VAN DROOGHENBROECK J.F., *Les voies de recours en droit judiciaire privé*, Bruylant, 2009 (602 blz.)
- DE LEVAL G. en BOULARBAH H. (eds.), *Droit judiciaire. Tome 2: Procédure civile. Volume 1: Principes directeurs du procès civil*, Larcier, vol. 1, 2021 (1066 blz.)
- DE LEVAL G. en GEORGES F., *Droit judiciaire. Tome 1: Institutions judiciaires et éléments de compétence (2e édition)*, De Boeck & Larcier, 2019 (491 blz.)
- ENGLEBERT J. en TATON X. (eds.), *Droit du procès civil. Volume 1*, Anthemis, 2018 (384 blz.)
- ENGLEBERT J. en TATON X. (eds.), *Droit du procès civil. Volume 2*, Anthemis, 2019 (684 blz.)
- ENGLEBERT J. en TATON X. (eds.), *Droit du procès civil. Volume 3*, Anthemis, 2022 (396 blz.)
- FETTWEIS A., *Manuel de procédure civile*, Faculté de Droit de l'Université de Liège, 1987 (769 blz.)
- HOC A. en VAN DROOGHENBROECK J.-F., *Droit judiciaire. Tome 2: Procédure civile. Volume 2: Les voies de recours*, De Boeck & Larcier, 2021 (662 blz.)
- LAENENS J., SCHEERS D., THIRIAR P., RUTTEN S. en VANLERBERGHE B., *Handboek gerechtelijk recht*, Intersentia, 2020 (xxv + 969 blz.)
- LUST S., *Rechtsbescherming tegen de (administratieve) overheid. Een inleiding*, die Keure, 2014 (184 blz.)
- LUST S. en BOULART S., *Het administratief cassatieberoep*, Administratieve rechtsbibliotheek, algemene reeks, nr. 10.I.6, die Keure, 2022 (688 blz.)
- MAES B. et al., *Gerechtigdijk privaatrecht... na de hervormingen van Potpourri I tot V*, die Keure, 2017 (457 blz.)
- MOUGENOT D., *Principes de droit judiciaire privé*, Larcier, 2020 (325 blz.)
- PÂQUES M., *Principes de contentieux administratif*, Larcier, 2017 (580 blz.)
- ROUARD P., *Traité élémentaire de droit judiciaire privé*, Bruylant, 1973-1980 (2 "tômes préliminaires", 932 blz.; 4 "tômes", resp. 357, 924, 547 en 278 blz.)
- STEVENS R. en DIDDEN K., *Raad van State I. Afdeling Bestuursrechtspraak. 2. Het procesverloop*, Administratieve rechtsbibliotheek, algemene reeks, nr. 10, die Keure, 2018
- VANLERBERGHE B., SCHEERS D. en THIRIAR P., *Scheers Thiriar en Vanlerberghe over gerechtelijk recht*, Lea, 2024 (932 blz.)
- VAN REEPINGHEN C., *Verslag over de gerechtelijke hervorming. I.*, Belgisch Staatsblad, 1964 (842 blz.) (ook in *Parl. St. Senaat*, 1963-1964, nr. 60). Zie ook de Senaats- en Kamercommissieverslagen, *Parl. St. Senaat*, 1964-1965, nr. 170 en *ibid.*, Kamer, 1965-1966, nr. 59/49
- WAGNER K., *In hoofdlijnen. Burgerlijk procesrecht*, Maklu, 2014 (1101 blz.)
- X., *Gerechtigdijk recht. Artikelsgewijze commentaar met overzicht van rechtspraak en rechtsleer*, Kluwer Rechtswetenschappen (8 delen, losbl., sedert 1983)
- X., *Publiek procesrecht. Artikelsgewijze commentaar met overzicht van rechtspraak en rechtsleer*, Kluwer Rechtswetenschappen (2 delen, losbl., sedert 1996)

HOOFDSTUK I

DE JURISDICTIONELE RECHTS- HANDELING

A. MATERIËLE BEGRIPSOMSCHRIJVING

6. Inhoudelijk gezien – dus aan de hand van wat er precies gebeurt – is de jurisdictionele functie de derde overheidsfunctie uit de *trias politica* van MONTESQUIEU, dus de “rechterlijke macht” (of “rechtsmacht”) in de functionele betekenis¹: het beslechten van rechtsgeschillen, dit zijn de geschillen die rijzen naar aanleiding van de toepassing van het recht (“*dire le droit contesté entre parties*”). Een jurisdictionele of rechtsprekende rechtshandeling [*acte juridictionnel*] is dus een beslissing waarbij een rechtsgeschil wordt beslecht. Die drie wezen-selementen – *geschil*, *rechtsgeschil*, *beslechten* – worden in wat volgt van dichterbij bekeken.

1. De rechter neemt kennis van een geschil

7. Een “geschil” betekent een verschil van mening, preciezer – in een juridische context die betrekking heeft op de toepassing van rechtsregels, dus wederzijdse rechten en verplichtingen – tegenstrijdige *aanspraken*, in beginsel van rechtssubjecten. Zo wordt een onderscheid gemaakt met de niet-jurisdictionele functies (of niet-contentieuze bevoegdheden) van de rechterlijke macht, die “oneigenlijke” of “willige rechtspraak” worden genoemd (zie art. 146 Gw.) en die aanleiding geven tot administratieve rechtshandelingen (o.m. inzake adoptie, voogdij of bewind, zie bijvoorbeeld art. 362-2, 415 en 498/3 BW).

8. Een rechter neemt echter niet ambtshalve, *proprio motu*, kennis van een geschil, dat moet op één of andere manier bij hem aanhangig worden gemaakt. Bovendien is het slechts in de mate dat het bij hem aanhangig wordt gemaakt dat hij er kennis van neemt. Dat betekent dat de partijen de grenzen van het geschil bepalen en de rechter bijvoorbeeld geen uitspraak *ultra petita* kan doen, d.w.z. niet méér kan toekennen dan gevorderd is.²

9. Eenmaal (geldig) gevat, is de rechter verplicht te beslissen. Dit verbod van rechtsweigeren is verwoord in art. 5, en toepassingen ervan zijn te vinden in de art. 648, 4°, 652, 1138, 3° en 1140, 4° Ger.W. evenals in art. 258 Sw. Het verbod van rechtsweigeren is een universeel beginsel dat eigen is aan elke rechtsstaat.³ Het is een corollarium van het verbod van eigenrichting, dat eveneens nauw samenhangt met de rechtsstaat.

2. Rechtsgeschil

10. Rechters zijn de bewakers van de rechtsstaat, en bemoeien zich dus slechts met betwistingen die juridisch relevant zijn, dit zijn *rechtsgeschillen*:

1 In tegenstelling tot de rechterlijke macht in de organieke zin, dit zijn de hoven en rechtbanken; “rechtsmacht” in de organieke betekenis is een rechterlijke instantie (cf. *infra*, hoofdstuk V, A. Begrip).

2 Cf. *infra*, hoofdstuk VI, over het beschikkingsbeginsel.

3 Cf. ook *infra*, hoofdstuk II, over de toegang tot een rechterlijke instantie.

geschillen over de toepassing van het (objectieve) recht of over subjectieve rechten.¹ Eenvoudig voorgesteld: over de overeenstemming met het objectieve recht van een doen of laten. Dat geschil kan in de eerste plaats gaan over feiten (wat? wie? waar? wanneer?), op voorwaarde dat die feiten rechtsgevolgen hebben en het dus gaat om rechtsfeiten (in de ruime betekenis, zijnde enerzijds rechtshandelingen, anderzijds rechtsfeiten *sensu stricto*). Het geschil kan vervolgens betrekking hebben op het toepasselijke recht. Daarbij moet enerzijds de werkingssfeer van de rechtsregels worden nagegaan, anderzijds moeten de feiten worden gekwalificeerd in het licht van die werkingssfeer. Ten slotte kan het geschil gaan over de rechtsgevolgen, waarbij dus de concrete draagwijdte van de toepasselijke rechtsregel in het geding staat. Een en ander is cumulatief of “subsidiar” mogelijk, want de partijen kunnen over zowat alles (tegelijk) ruzie maken.

11. Aanvankelijk hebben rechtsgeschillen doorgaans² betrekking op het materieel recht, en alleszins niet op procesrecht. Eenmaal een vordering is ingeleid worden daaraan echter vaak formeelrechtelijke, meer precies procesrechtelijke “geschillen over het geding” toegevoegd. Die geschillen hebben ditmaal betrekking op processuele feiten, het daarop toepasselijke procesrecht en de procesrechtsgevolgen. Zij moeten eveneens worden beslecht en een rechter kan zich ook op dit stuk vergissen, wat het verschil verklaart tussen *errores in iudicando* en *errores in procedendo*.³

3. De rechter “spreekt recht”

12. Volgens MONTESQUIEU is de rechter “*la bouche de la loi*”, waarmee de grondlegger van de driemachtenleer onder woorden probeerde te brengen dat de rechter geen recht scheidt, maar duidelijk maakt wat de precieze draagwijdte is, in een concreet geval, van de *in abstracto* – doorgaans door de wetgever – geformuleerde rechtsregel.

In wezen zorgt de rechter voor de handhaving van de rechtsstaat, in die zin dat hij bepaalt wie van de partijen het “rechtens” bij het rechte eind heeft en, wanneer daartoe aanleiding bestaat, de (verliezende) tegenpartij beveelt het gedrag (*facere, dare, non-facere*) dat haar was opgelegd bij de niet-nageleefde rechtsregel (“objectief recht”) en waarop de tegenpartij aanspraak maakt (“subjectief recht”) alsnog aan de dag te leggen (zij het dat een en ander vaak nog slechts bij equivalent mogelijk is, bijvoorbeeld met schadevergoeding).

Vandaar de nauwe band, enerzijds tussen het “hypothetisch gedeelte” van de (objectieve) rechtsregel en de “oorzaak” van de vordering (de rechtsfeiten waarop de vordering steunt),

1 Wat op hetzelfde neerkomt, want objectief recht (door de overheid opgelegde gedragsregels) en subjectieve rechten (op rechtsregels gesteunde aanspraken) zijn de keerzijden van dezelfde medaille.

2 Er is immers formeel recht dat geen procesrecht is, *cf. supra*, Inleiding.

3 *Cf. infra*, hoofdstuk IX, C. Hoger beroep.

anderzijds tussen het “beschikkend gedeelte” (“dispositief”) van de rechtsregel en het “voorwerp” van de vordering (in voorkomend geval het dispositief van het vonnis).¹

13. Dat de rechter slechts rechtsgeschillen beslecht en “recht spreekt” impliceert het verbod van rechterlijke zogenaamde “opportuïteits-”, “beleids-” of “doelmatigheidscontrole”. Er kan veel “niet goed” zijn aan wat de betrokken partijen doen of laten, maar dat is niet noodzakelijk juridisch verkeerd, dus onrechtmatig. Binnen de grenzen van hun discretionaire (appreciatie)bevoegdheid is elke handeling even rechtmatig, en zijn de partijen dus soeverein. Alleen het respect voor die grenzen (“wat in redelijkheid onaanvaardbaar is”) wordt door de rechter gecontroleerd (“marginale toetsing”).

Bijvoorbeeld: “In tegenstelling tot wat [het Vlaams Agentschap voor personen met een handicap] aanvoert, hebben de appelrechters zich ertoe beperkt een marginale toetsing uit te oefenen, op de beslissing van de deskundigencommissie [...]. Op grond van een analyse van alle concrete gegevens van de zaak en de overgelegde stukken zijn zij tot het besluit gekomen dat de beslissing [...]incoherent en kennelijk onredelijk is, zodat zij op grond hiervan vermochten deze beslissing te vernietigen. Het onderdeel dat ervan uitgaat dat de appelrechters met volle rechtsmacht hebben geoordeeld in de plaats van [het Vlaams Agentschap voor personen met een handicap] of zijn deskundigencommissie en daardoor hun discretionaire beoordelingsbevoegdheid hebben aangetast, berust op een verkeerde lezing van het arrest en mist mitsdien feitelijke grondslag.”²

Ten aanzien van de (administratieve) overheid is dat verbod van opportuïteitscontrole trouwens een aspect van de scheiding der machten. Over de andere dan juridische kwaliteiten van reglementaire of individuele overheidshandelingen heeft de rechter zich niet uit te spreken, want dat (politieke) oordeel is voorbehouden aan de wetgevende, respectievelijk uitvoerende macht. Met de woorden van het Grondwettelijk Hof: “Bij de beoordeling [van de externe en interne wettigheid van de bestuurshandelingen] mag de rechter zich niet begeven op het terrein van de opportuïteit, omdat dat erop zou neerkomen hem een bevoegdheid toe te kennen die onverenigbaar is met de beginselen die de verhoudingen regelen tussen de administratie en de rechtscollèges. Noch artikel 6.1 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens, noch artikel 144 van de Grondwet vereisen dat de opportuïteit van een bestuurshandeling aan de controle van de rechter kan worden onderworpen.”³ Anders gezegd: de rechterlijke macht mag het bestuur zijn beleidsvrijheid niet ontnemen en zich niet in de plaats van het bestuur stellen.⁴

Daarover bestaat heel wat casuïstiek. Zo oordeelde het Hof van Cassatie in 2004, met betrekking tot de spreiding van de nachtvluchten op de luchthaven van Zaventem, dat het de feitenrechters niet toekwam de “graad van concentratie van de bevolking” als referentiepunt voor die spreiding af te wijzen, vervolgens de “graad van blootstelling die wordt

1 Cf. *infra*, hoofdstuk VI, over de eis of vordering.

2 Cass. 30 mei 2011, RW 2012-13, 617.

3 GwH 14 januari 2003, nr. 4/2003; de eerste zin staat ook te lezen in GwH 1 maart 2005, nr. 46/2005.

4 Cass. 26 december 2014, Arr. Cass. 2014, 3059, concl. VANDEWAL C.

opgelegd” als criterium in de plaats te stellen en voor de vluchtroutes zelf “maximaal gespreide uitwaaiingstrajecten” op te leggen.¹ In 2008 riep het Hof opnieuw een feitenrechter tot de orde. Het vernietigde, wegens schending van het algemeen rechtsbeginsel van de scheiding der machten, een arrest dat de overheid verplichtte een strikte spreiding van de nachtvluchten toe te passen zodat al de inwoners van de zes betrokken zones in de omgeving van de luchthaven zouden worden blootgesteld aan dezelfde geluidshinder.² Een iets recentere toepassing vinden we in de cassatierechtspraak m.b.t. pacht. Krachtens de Pachtwet moet het voorkooprecht van de pachter wijken wanneer een openbaar bestuur of een publiekrechtelijke rechtspersoon het verpachte goed aankoopt voor doeleinden van algemeen belang. De rechter die de wettigheid onderzoekt van de beslissing van een openbaar bestuur of een publiekrechtelijke rechtspersoon om een verpacht goed aan te kopen voor doeleinden van algemeen belang en van de beslissing over de wijze waarop dit doel op het aangekochte goed zal worden gerealiseerd, mag daarin niet zo ver gaan dat hij in werkelijkheid het bestuur zijn beleidsvrijheid ontnemt en zich in de plaats van het bestuur stelt.³

Dit neemt niet weg dat ook de rechter bij de beoordeling van de bij hem aangekaarte rechtsvragen over een enorme discretionaire bevoegdheid beschikt (kwalificatie, interpretatie, rechtsvinding enz.), en het is onvermijdelijk dat de invulling daarvan vaak beïnvloed wordt door (doorgaans verdoken en soms subjectieve) opportuniteitscontrole op de partijen – billijkheidsoordeel – zodat de grens tussen marginale en integrale opportuniteitstoetsing vaag is.

14. Dat de rechter “recht spreekt” betekent niet dat hij recht mag “uitvaardigen”, integendeel, en ook dit verbod om “bij wege van algemene en als regel geldende beschikking uitspraak te doen” (art. 6 en art. 237 Sw.) is een aspect van de scheiding der machten. Zijn beslissing is dus specifiek en strekt zich niet uit tot een ander dan het behandelde geval. Meteen is rechtspraak geen (bindende bron van) recht, doch uitsluitend gezaghebbende bron van recht (*persuasive*, geen *binding force of precedent*).

Zelden zal een rechter in de verleiding komen werkelijk een rechtsregel als dusdanig “af te kondigen”, al zijn sommige vormen van “rechtsvinding” of interpretatie van bestaande regels daarvan moeilijk te onderscheiden, althans als zij als een donderslag uit de heldere hemel vallen...⁴ Wat vaker gebeurt is dat rechters zich naar precedenten gedragen, zonder zich daarbij uitdrukkelijk aan te sluiten. Dan doen ze alsof rechtspraak bindende bron van recht is, in strijd met art. 6.⁵ Een mooi voorbeeld, in een zaak van een snelheidsovertreding: “dat het vonnis, in antwoord op de conclusie waarin eiser de technische werking bekritiseerde van het toestel waarmee de snelheid van zijn voertuig was gemeten, na te hebben vastgesteld dat de aldus gedane metingen geen bewijs opleveren zolang het tegendeel niet is bewezen, alleen vermeldt ‘dat er evenwel reeds is beslist dat het apparaat Multanova 6F volkomen betrouwbaar was’; Overwegende dat de appelrechters aldus eisers verweer verworpen hebben door hun beslissing niet op hun eigen overtuiging te gronden maar enkel op

1 Cass. 4 maart 2004, C.03.0346.N en C.03.0448.N.

2 Cass. 3 januari 2008, C.06.0322.N.

3 Cass. 26 december 2014, Arr. Cass. 2014, 3059, concl. VANDEWAL C.

4 Zie bv. Cass. 5 december 2000, RW 2001-2002, (1099) 1100 (“Overwegende dat de appelrechters oordelen dat ‘uitstel [van de tenuitvoerlegging van een geldboete] in verkeerszaken geen effect sorteert, gezien er geen specifieke vorm van herroeping van het uitstel in verkeerszaken bestaat [...]’; dat zij aldus art. 6 Ger. W. schenden”).

5 Zie bv. Cass. 18 maart 2016, C.15.0174.F.

een vroeger vonnis, waaraan zij aldus, in strijd met artikel 6 van het Gerechtelijk Wetboek, het karakter van een algemene en als regel geldende beschikking verleend hebben.”¹

Art. 6 betekent dus niet dat een rechter geen precedents mag volgen. Hij mag dat echter alleen maar doen omdat hij die goedkeurt en zich daarbij aansluit, niet omdat hij dat zou moeten. Dat neemt niet weg dat rechtspraak een zéér gezaghebbende bron van recht is. “Vaste rechtspraak” is in de praktijk haast belangrijker dan de bij die rechtspraak geïnterpreteerde rechtsregel, omdat de rechtspraak de concrete draagwijdte van de regel determineert en de partijen voor de rechter staan, niet voor de wetgever... Ook dit wordt mogelijk gemaakt door de enorme discretionaire bevoegdheid van de rechter, op grond waarvan hij zelfs een “beleid” kan voeren, met waarden- en/of belangenafweging in functie waarvan voor de ene, dan wel voor de andere van de meerdere mogelijke beslissingen, m.i.v. interpretaties, gekozen wordt.

In uitzonderlijke omstandigheden wordt niettemin aanvaard dat de rechter leemten in de wetgeving mag opvullen om een grondwetsconforme lezing aan de wet te kunnen geven. Zo aanvaardde het Hof van Cassatie dat onmiddellijk cassatieberoep openstond tegen een arrest van de kamer van inbeschuldigingstelling houdende controle, op basis van het vertrouwelijk dossier, van de regelmatigheid van de toepassing van de bijzondere opsporingsmethoden observatie en infiltratie met toepassing van de art. 189ter of 235ter van het Wetboek van Strafvordering, ook al was daarin toen niet wettelijk voorzien en zou volgens de letter van de wet van die tijd (meer bepaald toenmalig art. 416, tweede lid, Wetboek van Strafvordering) een dergelijk cassatieberoep onontvankelijk zijn wegens voortijdigheid. Het Hof van Cassatie kwam tot dat oordeel nadat het Grondwettelijk Hof had geoordeeld dat de afwezigheid van een onmiddellijk cassatieberoep in deze omstandigheden neerkwam op een schending van de art. 10 en 11 van de Grondwet: Wanneer het Grondwettelijk Hof vaststelt dat een wetsbepaling betreffende de strafvordering een leemte bevat waardoor de art. 10 en 11 Grondwet worden geschonden, moet de strafrechter zo mogelijk deze leemte opvullen. Of de strafrechter een leemte in de wetsbepaling betreffende de strafvordering kan opvullen, hangt af van de leemte zelf. Indien de leemte van die aard is dat zij noodzakelijk vereist dat een volledig andere procesregeling wordt ingevoerd, dan kan de rechter zich daarvoor niet in de plaats van de wetgever stellen. Indien evenwel aan de ongrondwettigheid zonder meer een einde kan worden gesteld door de wetsbepaling aan te vullen dermate dat ze niet meer strijdig is met de art. 10 en 11 Grondwet, kan en moet de rechter dit doen.

4. De rechter “beslecht” het geschil

a. Grondslag en draagwijdte

15. Naar verluidt zou MONTESQUIEU gezegd hebben: *“Le repos des familles et de la société toute entière se fonde non seulement sur ce qui est juste, mais sur ce qui est fini.”* Korter verwoord, met een Latijns adagium: *“Lites finire oportet”*. Geschillen moeten uiteindelijk tot een einde kunnen komen. Dat is belangrijk in elke

1 Cass. 24 juni 1998, P.98.0359.F. Het bestreden vonnis was Politierechtbank te Nijvel, 17 oktober 1996, *Verkeersrecht*, nr. 97/111.

maatschappelijke ordening, maar in een rechtsstaat is het zelfs absoluut noodzakelijk.¹ Wezenlijk voor de jurisdictionele rechtshandeling is dus het gezagshalve beëindigen (“beslechten”, “*trancher*”) van een rechtsgeschil. Het Grondwettelijk Hof leidt dit af uit het rechtszekerheidsbeginsel.² De rechter beslist definitief wie van de partijen het bij het rechte eind heeft en in hoeverre dat het geval is. Die welbegrepen draagwijdte van “beslechten” vertaalt het procesrecht in drie zelfstandige, zij het nauw verwante concepten: de verbindende werking van de rechterlijke uitspraak [*effet obligatoire*], de uitputting van rechtsmacht [*dessaisissement*] en het gezag van gewijsde [*l'autorité de la chose jugée*].

b. Verbindende werking van de rechterlijke uitspraak

16. Het rechterlijk gezag brengt met zich mee dat de beslissing die de strijd tussen partijen beëindigt, niet vrijblijvend is. Ze wordt opgelegd aan de strijdende partijen, die erdoor gebonden zijn. De rechterlijke beslissing grijpt dus rechtstreeks in op de materiële rechtsverhouding tussen de partijen, die geacht worden haar na te leven. De bindende werking gaat onmiddellijk in op het ogenblik van de uitspraak, zelfs als ze op dat ogenblik nog niet gedwongen ten uitvoer wordt of kan worden gelegd.³

c. Uitputting van rechtsmacht

17. “*Lata sententia, iudex desinit esse iudex*”: eenmaal de rechter een beslissing heeft genomen, kan hij daar in dezelfde rechtspleging niet meer op terugkomen, noch spontaan, noch op verzoek van de partijen. Uit de definitie van “eindbeslissing” in art. 19, eerste lid (en ook art. 793, eerste lid, *in fine*) heeft het Hof van Cassatie afgeleid dat een rechter die terugkomt op zijn eigen beslissing uit het oog verliest dat zijn rechtsmacht is uitgeput, en dus machtsoverschrijding begaat [*excès de pouvoir*].⁴,⁵ Een eindbeslissing heeft tot gevolg dat dezelfde rechter daarover niet meer “gevat” kan worden, waaruit de Franse term “*dessaisissement*” voortvloeit. Dat staat trouwens tegenwoordig uitdrukkelijk te lezen in art. 19, tweede lid, zij het weliswaar met het gallicisme “geadieerd”. Uitzondering daarop zijn de vorderingen tot uitlegging of verbetering van rechterlijke beslissingen (art. 793 e.v.).⁶

18. Vraagt een partij een rechter om terug te komen op zijn eerdere beslissing, dan kan een tegenpartij zich daartegen verzetten door het inroepen van een

1 Taelman P., *Het gezag van rechterlijk gewijsde: een begrippenstudie*, Kluwer, 2001, 44.

2 GwH 13 november 2014, nr. 167/2014, overweging B.17.

3 Taelman P., *Het gezag van het rechterlijk gewijsde: een begrippenstudie*, Kluwer, 2001, 40. Over de gedwongen tenuitvoerlegging, cf. *infra*, hoofdstuk VII.H.6.

4 Cass. 21 september 1995, RW 1996-1997, 124; 25 april 1996, RW 1996-1997, 677; Cass. 26 juni 1992, RW 1993-94, 17.

5 Opnieuw op voorwaarde dat zijn vonnis niet intern tegenstrijdig is (Cass. 6 maart 1998, C.97.0138.F).

6 Cf. *infra*, hoofdstuk VII, H.5. Uitlegging, verbetering en aanvulling.

exceptie van (gebrek aan) rechtsmacht.¹ De rechtsmacht van de rechter raakt de openbare orde, zodat bij gebrek aan exceptie van een partij de rechter zich er ambtshalve tegen moet verzetten.

d. *Het gezag van het rechterlijk gewijsde*

i. **Begrip**

19. Terwijl de notie van uitputting van rechtsmacht handelt over de impact van een eindbeslissing op de rechtsmacht van de rechter in dezelfde rechtspleging, handelt het gezag van (het rechterlijk) gewijsde over het effect van die eindbeslissing ten aanzien van een rechter in een andere rechtspleging.² Krachtens het gezag van gewijsde mag die andere rechter niet terugkomen op de eerdere beslissing (art. 25).

Zoals een Nederlandse auteur het eloquent verwoordde: “Het procesrecht is niet alleen middel tot verwezenlijking van het materiële recht, maar heeft een eigen doel dat samenhangt met de waarborgfunctie. Bij het proces gaat het om het overdragen van een geschil, ter definitieve beslissing, aan een derde onafhankelijke overheidsinstantie, die partijen aan zijn oordeel met betrekking tot de toepasselijkheid van een rechtsnorm op een concreet probleem kan binden, terwijl partijen hierbij hun eigen zienswijze naar voren kunnen brengen. Deze begripsomschrijving van een proces wijst reeds op twee eigen doelstellingen: aan elk proces moet een einde komen, en wat er uitkomt geldt als de “waarheid”. Op grond hiervan kan men in beginsel niet twee keer procederen over hetzelfde geschil [...]. Om het waarheidsgehalte van een rechterlijke uitspraak enigszins te relativeren, bestaat er in beginsel steeds de mogelijkheid van hoger beroep.”³

20. Vereist is wel dat er al een rechterlijke beslissing is genomen: zolang er geen rechterlijke beslissing is, belet niets partijen om dezelfde vordering of hetzelfde rechtsmiddel een tweede maal in te stellen.⁴ In dat geval kunnen dan eventueel wel de verwijzingsregels inzake aanhangigheid in actie treden.⁵

ii. **Reikwijdte**

21. Elke eindbeslissing, d.w.z. elke rechterlijke beslissing die een juridisch geschilpunt beslecht, heeft gezag van gewijsde. Dit geldt in beginsel in alle rechtsplegingen: burgerlijke zaken, strafzaken, administratieve zaken en tuchtzaken.

¹ Die dus onderscheiden moet worden van de exceptie van gewijsde (Cass. 29 april 2011, C.10.0132.N).

² Cass. 9 januari 2020, C.19.0188.N.

³ KOMEN A., ‘Algemene inleiding’, in: *Nederlands recht in kort bestek*, Kluwer, 1983, 29.

⁴ Zie bv. Cass. 8 maart 2009, C.16.0130.N: een partij die eerder hoger beroep instelde kan dit opnieuw doen zolang er geen definitieve uitspraak is gedaan over het eerste hoger beroep en zonder dat de partij ertoe verplicht is de uitspraak over dit hoger beroep af te wachten.

⁵ Cf. *infra*, hoofdstuk V, D. Prorogatie van bevoegdheid en hoofdstuk VIII, C. Samenvoeging wegens aanhangigheid of samenhang.

De juridische grondslag is wel verschillend naargelang de rechtspleging, en ook de modaliteit en reikwijdte van het rechterlijk gewijsde kan variëren. In burgerlijke zaken wordt de materie beheerst door art. 23 Ger.W. In andere rechtsplegingen gaat het vaak om een algemeen rechtsbeginsel *sensu stricto*.¹ Hierna wordt in hoofdzaak (enkel) de theorie van het burgerlijk gewijsde uiteengezet.

22. In burgerlijke zaken doet het er niet toe welke rechter de eindbeslissing neemt. Zelfs een eindbeslissing van een onbevoegde rechter heeft gezag van gewijsde,^{2, 3} net als een eindbeslissing die in kort geding is geweest.⁴

Overigens is de burgerlijke rechter ook gehouden om het gezag van gewijsde van uitspraken van de strafrechter te respecteren. Het is de burgerlijke rechter aldus verboden om hetgeen de strafrechter zeker en noodzakelijk heeft beslist over een element dat aan zowel de strafvordering als de burgerrechtelijke vordering ten grondslag ligt, ter betwisting te stellen.⁵ Omgekeerd geldt dit niet.

Een loutere “beslissing alvorens recht te doen” [*jugement avant dire droit*] daarentegen is, zoals de naam het zegt, geen eindbeslissing en heeft in beginsel dan ook geen (of hoogstens een beperkt) gezag van gewijsde.⁶

23. Opdat een eindbeslissing gezag van gewijsde heeft, is wel vereist dat zij niet (inhoudelijk) tegenstrijdig is. Een vonnis dat is aangetast door een tegenstrijdigheid die niet toelaat met zekerheid te bepalen welke betekenis aan een bepaalde beslissing moet worden gegeven, heeft met betrekking tot die beslissing geen gezag van gewijsde.⁷

Een voorbeeld: “Een vonnis dat, enerzijds, uitspraak doet over een eis door deze ontvanke-lijk te verklaren en dat, anderzijds, de rechtbank niet bevoegd verklaart om er kennis van te nemen, is aangetast door een tegenstrijdigheid die niet toelaat met zekerheid te bepalen welke betekenis aan die beslissing moet worden gegeven. Een dergelijke beslissing kan derhalve geen gezag van gewijsde hebben.”⁸

1 Cf. *infra*, hoofdstuk III.B.

2 Cass. 8 december 1971, *Pas.* 1972, 344; Cass. 16 maart 1967, *Arr. Cass.* 1967, 882; Cass. 1 maart 1965, *Pas.* 1965, I, 665.

3 Wel is het zo dat wat een onbevoegde rechter over de grond van de zaak heeft overwogen in zijn beslissing om de zaak door te verwijzen naar de bevoegde rechter, geen gezag van gewijsde heeft ten aanzien van die laatste (art. 660, tweede lid). Cf. *infra*, hoofdstuk V.

4 Met dien verstande dat beslissingen in kort geding geen nadeel mogen toebrengen aan de zaak zelf (art. 1039), en dus geen gezag van gewijsde hebben ten aanzien van de bodemrechter (cf. *infra*, hoofdstuk X, B. Het kort geding). Hetzelfde geldt overigens voor beschikkingen van de beslagrechter: die hebben evenmin gezag van gewijsde ten aanzien van de rechter die het bodemgeschil behandelt (art. 1489, tweede lid).

5 Vaste rechtspraak, zie bv. Cass. 26 maart 2021, C.20.0342.N.

6 Cass. 4 september 1987, *Arr. Cass.* 1987-88, 10; Cass. 19 december 1973, *Arr. Cass.* 1974, 448. Cf. *infra*, hoofdstuk VII.H.

7 Cass. 15 april 2016, S.11.0082.N; Cass. 4 januari 2007, C050565F.

8 Cass. 4 januari 2007, C050565F.

24. Het gezag van het rechterlijk gewijsde strekt zich krachtens art. 23 niet verder uit dan tot hetgeen het voorwerp van de eindbeslissing heeft uitgemaakt. Het Hof van Cassatie hanteert geen al te restrictieve interpretatie van deze regel. Volgens zijn vaste rechtspraak omvat het gezag van gewijsde immers niet enkel wat de rechter over een betwist punt als zodanig heeft beslist, maar ook wat, ingevolge het geschil dat voor de rechter was gebracht en waarover de partijen daadwerkelijk de mogelijkheid hebben gehad om tegenspraak te voeren, de noodzakelijke, zij het impliciete grondslag van zijn beslissing vormt.¹

25. Het gezag van gewijsde blijft bestaan zolang de beslissing niet ongedaan is gemaakt (art. 26). Zolang er rechtsmiddelen tegen de beslissing open staan, blijft haar gezag van gewijsde dus a.h.w. voorwaardelijk. Met de woorden van het Hof van Cassatie: “De mogelijkheid dat een rechtsmiddel wordt aangenomen, maakt de beslissing niet ongedaan maar stelt haar afhankelijk van een daaruit volgende mogelijke hervorming.”²

iii. Exceptie van gewijsde

26. Het gepaste verweer van een partij die zich ertegen verzet dat een rechter ingaat op een geschilpunt dat al eerder beslecht werd, is de zogenaamde exceptie van gewijsde. Indien gegrond leidt ze tot de afwijzing van de vordering wegens de onontvankelijkheid ervan.

27. Anders dan de exceptie van uitputting van rechtsmacht raakt de exceptie van gewijsde de openbare orde niet. Ze mag in elke stand van het geding worden opgeworpen (art. 27, eerste lid), dus ook voor het eerst in hoger beroep, doch alleen voor de feitenrechter en dus niet voor het eerst voor het Hof van Cassatie (art. 27, eerste lid). Bovendien mogen enkel de partijen de exceptie van gewijsde opwerpen (art. 27, tweede lid). De burgerlijke rechter mag de exceptie niet ambtshalve opwerpen, ook niet bij verstek.

In strafzaken liggen de zaken anders. De strafrechtelijke uitspraak raakt de openbare orde. Bij uitbreiding geldt hetzelfde voor de exceptie van het strafrechtelijke gewijsde, dat de rechter dus ambtshalve moet opwerpen. Dat de exceptie van het strafrechtelijk gewijsde wél, en het burgerlijk gewijsde niet ambtshalve mag opgeworpen worden is betreurenswaardig. Het komt de proceseconomie en dus de efficiënte aanwending van overheidsmiddelen niet ten goede als partijen eenzelfde geschilpunt opnieuw zouden kunnen laten beslechten zolang de tegenpartij zich daartegen niet verzet, zeker als dat laatste het gevolg is van onoplettendheid. Dat gaat in gelijke mate op voor de burgerlijke en de strafrechtelijke.

¹ Vaste cassatierechtspraak: o.m. Cass. 23 april 2021, C.20.0122.N; Cass. 9 januari 2020, C.19.0188.N; Cass. 28 maart 2019, C.18.0374.F; Cass. 10 oktober 2018, P.18.0363.F; Cass. 31 maart 2017, C.13.0517.N; Cass. 16 april 2015, C.13.0338.F; Cass. 4 december 2008, C.07.0412.F; Cass. 2 maart 2006, C.05.0078.N.

² Cass. 24 juni 2013, C.12.0450.F.

iv. Voorwaarden

28. De toepassingsvoorwaarden voor de exceptie staan in art. 23 en zijn erg strikt: de gevorderde zaak dient dezelfde te zijn, de vordering moet berusten op dezelfde oorzaak en de vordering moet bestaan tussen dezelfde partijen, in dezelfde hoedanigheid. Vandaar dat men het gezag van gewijsde ‘relatief’ of ‘betrekkelijk’ noemt.

29. De vereiste van identiteit van partijen betekent dat het gezag van gewijsde enkel de partijen uit het oorspronkelijke geding belet om te proberen terug te komen op de eerdere beslissing.

Wel is niet vereist dat men specifiek eiser of verweerder was in het vorige geding. Het gewijsde strekt zich ook uit tot partijen die in het oorspronkelijke geding vrijwillig of gedwongen zijn tussengekomen, zelfs als hun tussenkomst slechts bewarend was en dus enkel tot bindendverklaring van de uitspraak strekte.¹

Bovendien kunnen rechtsopvolgers gelijkgesteld worden met partijen in het vorige geding. Dat is bijv. het geval voor rechtverkrijgenden onder bijzondere titel die hun recht verkrijgen na het uitspreken van de beslissing.²

Dit alles brengt met zich mee dat de exceptie van gewijsde niet geldt ten opzichte van derden. Derden, d.w.z. al wie geen partij was in het geding waarin de rechterlijke beslissing is uitgesproken, kunnen wél nog vragen dat een rechter de inhoud van een eerdere rechterlijke beslissing naast zich neerlegt.

Een punctuele uitzondering op het beginsel dat het gezag van gewijsde niet geldt ten aanzien van derden vormen de rechterlijke beslissingen over de staat van personen, omwille van het zogenaamd onplitsbaar karakter ervan. Zo heeft een vonnis dat iemand als staatloze erkent, gezag van gewijsde in een navolgende procedure tegen de Belgische Staat die handelt over diens verblijfsrecht, ook al was de Staat geen partij in de eerdere procedure die aanleiding gaf tot het vonnis.³

Hetzelfde geldt overigens in de tegengestelde richting. Een derde kan zich niet beroepen op het gezag van gewijsde van een rechterlijke beslissing uitgesproken in een geding waarin hij geen partij was, ook niet om te beletten dat een in die beslissing beslechte vordering opnieuw wordt ingesteld, deze maal tegen hem.⁴

30. Aan de voorwaarden van identiteit van de gevorderde zaak en van de oorzaak komt overeenkomstig de rechtspraak van het Hof van Cassatie een ruime invulling toe. In plaats van ze restrictief te lezen, als de identiteit van voorwerp en oorzaak *van de vordering*, bekijkt het Hof de identiteit van de gevorderde zaak

1 Voor het begrip tussenkomst, *cf. infra*, hoofdstuk VIII.

2 Cass. 11 februari 2022, C.21.0110.F.

3 Cass. 8 april 2022, C.19.0197.F.

4 Cass. 13 mei 2024, S.23.0070.F, concl. MORMONT H.

en van de oorzaak als het ware op een micro-niveau, namelijk in functie van *elk onderscheiden geschilpunt*. Uit de omstandigheid dat het voorwerp en de oorzaak van een definitief beslechte vordering niet dezelfde zijn als die van een latere vordering tussen dezelfde partijen, zo luidt het, volgt dus niet noodzakelijk dat die overeenstemming ontbreekt voor elke aanspraak of betwisting die een partij in het ene of het andere geding aanvoert.¹ Bijgevolg kan de rechter geen aanspraak aannemen waarvan de grondslag onverenigbaar is met wat vroeger is beslist, ook al handelde die beslissing over een andere vordering.² Het gezag van gewijsde is immers niet beperkt tot de beslissing van een rechter over het voorwerp van de vordering als zodanig maar strekt zich ook uit tot wat de rechter heeft beslist over elk geschilpunt en tot wat, gelet op het geschil dat voor de rechter is gebracht en waarover de partijen tegenspraak hebben kunnen voeren, de noodzakelijke grondslag, expliciet dan wel impliciet, van zijn beslissing vormt.³ M.a.w., het gezag van gewijsde staat eraan in de weg dat een rechter een aanspraak aanneemt waarvan de grondslag onverenigbaar is met het vroeger gewijsde, ook al is de gevorderde zaak niet dezelfde.⁴

Een voorbeeld: een echtpaar zegt een pachtovereenkomst op, met het motief dat hun dochter voortaan de verpachte goederen wil exploiteren. De rechtbank wijst de vordering van de verpachters tot geldigverklaring van hun opzegging af, op grond dat het voornemen van hun dochter niet ernstig wordt geacht, gelet op de grote afstand tussen de verpachte goederen en het landbouwbedrijf van de dochter. Enkele jaren later wensen de pachters de pachtovereenkomst over te dragen aan hun zoon. Intussen is de dochter van de verpachters in de rechten van haar ouders getreden. Zij verzet zich tegen de pachtoverdracht op de grond dat zij (nog steeds) het voornemen heeft om de verpachte goederen persoonlijk te exploiteren, en leidt een nieuwe procedure in om haar verzet geldig te doen verklaren. De appelrechter stelt de dochter uiteindelijk in het gelijk, overwegende dat haar voornemen om de pachtgronden zelf te exploiteren deze keer wel bewezen is. Het Hof van Cassatie vernietigt deze beslissing wegens miskennen van het gezag van gewijsde van het eerste vonnis.⁵

31. Ten slotte, wat betreft de identiteit van oorzaak, is het kwestie van goed de feitelijke contexten te vergelijken. Indien de feiten die geleid hebben tot de beslissing in de eerste procedure, onderscheiden zijn van de feiten die aangevoerd worden tijdens de tweede procedure, is er geen identiteit van oorzaak en dus geen gezag van gewijsde.⁶

Het Hof van Cassatie gaat hier niet al te licht over. Het volstaat bijv. niet dat een partij in een latere procedure nieuwe bewijzen aanbrengt, opdat er geen identiteit van oorzaak zou zijn.

1 Cass. 3 februari 2025, C.24.0263.N; Cass. 23 april 2021, C.20.0122.N; Cass. 20 februari 1975, Arr. Cass. 1975, 696.

2 Cass. 3 februari 2025, C.24.0263.N; Cass. 8 maart 2013, C.12.0322.N, concl. VANDEWAL C.; Cass. 14 december 2009, S.08.0145.N, concl. MORTIER R.; Cass. 4 december 2008, C.07.0412.F.

3 Cf. *supra*, over de reikwijdte van het gezag van gewijsde.

4 Cass. 30 maart 2006, C.04.0553.N.

5 Cass. 3 februari 2025, C.24.0263.N.

6 Cass. 6 maart 2023, C.22.0272.N; Cass. 10 maart 2022, C.21.0286.N.

Als die bewijzen reeds op het ogenblik van de eerste uitspraak bestaande en beoordeelde feiten betreffen, dan geldt het gezag van gewijsde van die eerste uitspraak onverminderd. Wel verzet het gezag van gewijsde zich er niet tegen dat een in een eerste procedure beslechte betwisting opnieuw wordt beoordeeld in een tweede, latere procedure indien nieuwe feiten worden aangevoerd die zich pas na de uitspraak in de eerste procedure hebben voorgedaan.¹

Traditioneel was het Hof van Cassatie nog wat strikter in zijn interpretatie van het begrip oorzaak. Ook als de *rechtsgrond* in de twee procedures verschillend was, was er geen identiteit van oorzaak en dus geen gezag van gewijsde. Het Hof nam immers aan dat de oorzaak in de zin van art. 23 het feit én het recht dat toegepast wordt op het feit, omvat.² De Wet van 19 oktober 2015 (de *Potpourri I-wet*) heeft dat veranderd. Aan de vereiste van de identiteit van de oorzaak in art. 23 is toegevoegd “ongeacht de ingeroepen rechtsgrond”. Daarmee heeft de wetgever duidelijk gemaakt dat voor de toepassing van de leer van het rechterlijk gewijsde, net als voor het beschikkingsbeginsel,³ de oorzaak een louter feitelijk concept is. Dat wil zeggen dat de oorzaak gelijkgesteld moet worden met de rechtsfeiten, ongeacht de ingeroepen juridische kwalificatie en rechtsregels. Concreet betekent dit dat een partij die bakzeil haalt in een geding na de afloop ervan geen nieuwe procedure kan inleiden voor dezelfde feiten op basis van rechtsgronden die zij over het hoofd had gezien of vergeten was te vermelden. Het rechterlijk gewijsde van de eerste uitspraak zal zich uitstrekken tot de tweede procedure, ook al is de juridische basis ervan gewijzigd.

Deze uitbreiding van het rechterlijk gewijsde leidde in bepaalde gevallen wel tot onverwachte problemen. Men had er immers geen rekening mee gehouden dat een eiser soms in een eerste geding nog niet alle rechtsgronden kan inroepen die aan zijn vordering ten grondslag kunnen liggen. Zo bijvoorbeeld wanneer de burgerlijke vordering van een slachtoffer eerst bij de strafrechter wordt ingesteld. Die strafrechter is enkel bevoegd om te oordelen over de vordering van een slachtoffer als die steunt op een door de rechter vastgesteld misdrijf en dus op art. 6.5 BW (art. 1382-1383 oud BW), maar niet als die steunt op een regel van objectieve aansprakelijkheid of enige andere bijzondere aansprakelijkheidsnorm, zoals art. 29*bis* van de WAM-wet.⁴ Bij de Wet van 21 december 2018 is geprobeerd hieraan een mouw te passen door aan art. 23 toe te voegen dat het gezag van het rechterlijk gewijsde zich evenwel niet uitstrekt tot de vordering die berust op dezelfde oorzaak maar waarvan de rechter geen kennis kon nemen gelet op de rechtsgrond waarop ze steunt.

e. Bewijswaarde van een rechterlijke beslissing

32. De logica van de beslechting van een rechtsgeschil vereist dat aan een rechterlijke beslissing een bijzondere bewijswaarde toekomt, een vermoeden van

1 Cass. 3 februari 2025, C.24.0263.N.

2 Cass. 11 december 2015, C.14.0581.F (dit arrest handelt nog over de oude wetsbepaling, van vóór de inwerkingtreding van de *Potpourri I-wet*).

3 Cf. *infra*, hoofdstuk VI.

4 Zie o.m. Cass. 21 juni 2000, Arr. Cass. 2000, 1168.

rechtmatigheid (“*res iudicata pro veritate habetur*”). Het zou inderdaad te gek zijn mocht iemand die gelijk heeft gekregen van de rechter, dat gelijk opnieuw moeten aantonen.

Dit noemt men soms “het positief aspect van het gezag van gewijsde”, in contrast met de exceptie van gewijsde, die het negatief aspect van het gezag van gewijsde belichaamt. Bij nader inzien gaat het hier om twee verschillende zaken, het eerste is van bewijsrechtelijke aard en raakt de grond van de zaak, het tweede is een procesrechtelijke norm en betreft de ontvankelijkheid van de vordering.

33. Tussen *partijen* heeft het onderscheid tussen het gezag van gewijsde en de bewijswaarde van een rechterlijke beslissing weinig praktisch belang. Het resultaat is telkens hetzelfde: men kan niet terugkomen op een eerdere rechterlijke eindbeslissing, tussen partijen geldt ze als de waarheid, en bijgevolg als een onweerlegbaar vermoeden (*iuris et de iure*).

Bij de codificatie van het bewijsrecht heeft de wetgever dit willen bevestigen in art. 8.7, tweede lid, 3° Burgerlijk Wetboek, naar luid waarvan een wettelijk vermoeden onweerlegbaar is “wanneer dit vermoeden tot de onontvankelijkheid van de vordering in rechte leidt”, hetgeen het geval is voor de exceptie van gewijsde. Die verwoording is niet ideaal, want zoals hierboven uitgelegd zijn de bewijswaarde van een rechterlijke beslissing en de exceptie van gewijsde onderscheiden concepten.

34. Anders is het voor de verhouding met *derden*: de bewijswaarde van een rechterlijke beslissing speelt wél in de verhouding met derden. Vereist is wel dat de feitelijke context van de zaak waarin men de bewijswaarde van een rechterlijke beslissing inroept, identiek is aan de feitelijke context waarbinnen de uitspraak oorspronkelijk werd gedaan. Om welke bewijswaarde het gaat, hangt af van de vraag wie de beslissing aanwendt.

Enerzijds kan een partij de inhoud van een rechterlijke beslissing als bewijs aanvoeren *tegen* een derde. De inhoud van een rechterlijke beslissing heeft immers, dankzij haar gezag van gewijsde, bewijswaarde.¹ Ze geldt als een wettelijk vermoeden, weliswaar weerlegbaar (vermoeden *iuris tantum*).² De geijkte manier voor een derde om dat vermoeden te weerleggen, is het instellen van een buitengewoon rechtsmiddel, nl. derdenverzet.³ Maar het niet aantekenen van derdenverzet tegen een rechterlijke beslissing betekent niet dat zij jegens de stilzittende derde alsnog de waarde van een onweerlegbaar vermoeden krijgt. Het Hof van Cassatie heeft dit afgeleid uit art. 1124, naar luid waarvan het niet instellen van derdenverzet voor de derde geen verlies van rechten, rechtsvorderingen of excepties meebrengt.⁴ Een derde die geen derdenverzet heeft ingesteld, kan de inhoud

1 Cass. 20 april 1966, RW 1966-1967, 511, DE BUSSCHERE t. Belg. Staat (in dit arrest hanteert het Hof weliswaar ten onrechte nog de term “bewijskracht”).

2 Cass. 21 januari 2011, C.10.0100.N., concl. VAN INGELGEM A.

3 Cf. *infra*, hoofdstuk IX.

4 Cass. 12 mei 2016, C.14.0561.N. Zie ook Cass. 25 oktober 2021, C.20.0422.F.